- „Враги грузинского государства,» «Нет - мечети Азиза,» «Нет - мечетям в Грузии» и др., где появились не менее оскорбительные и некорректные высказывания об исламе, пророке Мухаммаде и о халифах.

Несмотря на это, можно с уверенностью сказать, что на данном этапе в Грузии нет почвы для религиозного противостояния. Дело в том, что сторонами «религиозного противостояния» являются этнические грузины, для которых главное национальность, а потом только вера. Толерантность в отношении к другим религиям в Грузии всегда была определяющей. Несмотря на усилия отдельных сил, религиозное противостояние в Грузии не состоялось. В конфликтующих селах, как и прежде, мусульмане и христиане всё также мирно соседствуют и вместе решают все насущные проблемы. Это дает нам основание говорить, что религиозное противостояние не ожидается и в будущем, хотя это не дает оснований для самоуспокоения.

Литература

1. Абесалом Асланидзе. Признаки исламофобии в Грузии (по материалам грузинских СМИ)/http://www.directmedia.ru/book_276327_islam_v_multikulturnom_mire/
2. Ланд П. Ислам.— [Пер. с англ. И. А. Бочкова]. — М. :Астрель; АСТ, 2003. – 192 с.
3. Лубський В.І., Лубська, М.В. Історія релігій: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. – [2 вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 776 с.
4. Максаковский В.П. Географическая картина мира. В 2-х книгах. — М.: Дрофа, Кн.1 – 2008. — 495с.; Кн.2 – 2009. — 480с.
5. Мирзахмедов А. Феномен ислама. — Социологические исследования. — № 3. – 2003. – С.93 – 96.

Батталова Алсу Дамировна,

к.филол.н., младший научный. сотрудник
Республиканского центра развития
традиционной культуры МК РТ,
г.Казань, Республика Татарстан, Россия,
e-mail: als7701@yandex.ru

УДК 398.1

ТАТАРЛАРНЫҢ МАЛ АСРАУГА БӘЙЛЕ ЙОЛА-ГАДӘТЛӘРЕНДӘ ИСЛАМ ДИНЕ ЧАГЫЛЫШЫ (ТРНЫҢ ӘЛКИ, АПАС РАЙОННАРЫНА ОЕШТЫРЫЛГАН ЭКСПЕДИЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРЫ НИГЕЗЕНДӘ)

ОТРАЖЕНИЕ ИСЛАМА В ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ ТРАДИЦИЯХ ТАТАР (ПО МАТЕРИАЛАМ С ЭКСПЕДИЦИЙ В АПАСТОВСКИЙ И АЛЬКЕЕВСКИЙ РАЙОНЫ РТ)

REFLECTION OF ISLAM ON ANIMAL HUSBANDRY TRADITIONS OF THE TATARS (BASED ON MATERIALS FROM EXPEDITIONS TO APASTOVSKY AND ALKEYEVSKY DISTRICTS OF THE TATARSTAN REPUBLIC)

Статья подготовлена в рамках поддержанного РГНФ и Правительства Республики Татарстан научного проекта №16-14-16024 а(р).

Аннотация. В данной статье рассмотрено отражение исламских предписаний в системе поверий, обычаев животноводства у татар по собранным материалам с экспедиций в Апастовский и Алькеевский районы РТ. Из поверий информантов, свойственные мусульманскому народу такие религиозные предписания, как подать милостыню, совершать ритуальное омовение, говорение азана, молитвы (Аятэл-Көрси, Ихлас, Фәләкъ, Нәс) также считаются спасением и своеобразным оберегом для животных от всякого вреда, коварства и зависти. Несмотря на то, что в советское время преимущество дается атеистической доктрине, народ верил в Аллаха, выполнял все его предписания и в то же время сумел все это передать будущему поколению.

Ключевые слова: ислам, каноны шариата, молитва, культура, поверье.
Abstract. This article is devoted to the reflection of Islamic prescriptions in the popular beliefs system, animal husbandry customs of Tatars on the collected materials from expeditions to Apastovsky and Alkeyevsky Districts of TR. From the popular beliefs of informants typical for the Muslim people of such religious prescriptions as to give alms, to perform ritual ablutions, speaking of azan, prayers (Ayat Al-Kursi, Al-Ikhlas, Al-Falaq, An-Nas) are also considered as salvation and a kind of talisman for the animals from harm, deceit and envy. Despite the fact that in Soviet period the advantage given to an atheistic doctrine, people believed in Allah, carried out all its prescriptions and at the same time were able to convey all this to future generations.
Keywords: Islam, Sharia canons, prayer, culture, popular belief.

Татар халкы мең елдан артык ислам динендә. Гасырлар дәвамында ислам дине татар халкының рухи халәтен билгеләп кенә калмый, ислам дине кануннары яшәешнең бөтен өлкәләрен – җәмгыять һәм гаилә мөнәсәбәтләрен, халыкның гореф-гадәтләрен һәм йолаларын формалаштыра. Аллаһның барлыгына һәм берлегенә ышану, аның ризалыгын алырга тырышу, аңа таяну татар халкының мал асрау белән бәйле йола-гадәтләрендә дә чагыла. Моның шулай икәнлегенә 2015 елның июнь-июль айларында Татарстанның Апас һәм Әлки районнарына Республика традицион мәдәниятне үстерү үзәге тарафыннан үткәрелгән комплекслы экспедиция вакытында да инандык. Татар халкының мал асрау традициясендә ислам диненең ролен ачыклауга, өйрәнүгә багышланган хезмәтләр юк дәрәҗәсендә. Ф.Х. Җәүһәрова үзенең “Халык традицияләрендә ислам дине чагылышын өйрәнү өчен сораулык” исемле мәкаләсендә татар фольклористикасында ислам диненең чагылышын күрсәткән хезмәтләрдән беренчесе булып А.Х. Садекованың докторлык диссертациясен атап үтә, һәм шулай ук Р.Уразманова, Г.Габдрахманова, Ф.Х. Җәүһәроваларның “Мусульманский культ святых у татар: образы и смыслы”, Ф.Х. Җәүһәрова һәм З.Бруськоларның “В круге жизни” хезмәтләрен билгеләп үтә [2, б. 66]. Ф.Х.Җәүһәрова, югарыда аталган мәкаләсендә, халык традициясендә чагылыш тапкан традицион ислам кануниятләренең саклану механизмнарын барлау хәзерге гуманитар фәннәр алдында торган дөньякүләм актуаль мәсьәләләрнең берсе икәнлеген ассызыклый. Г.А. Талипова, Ф.Х. Җәүһәрова, Ф.Ф. Гилемшин, А.Д.Батталоваларның “Мотивы исламской культуры в родильной обрядности татар (на примере дородового этапа)” дигән мәкаләдә татар халкының гаилә-көнкүреш йолаларының бала табу белән бәйле гореф-гадәтләре ислам культурасы белән синтез яссылыгында карала [1].

Шуны истә тотып, без әлеге мәкаләбездә, татар халкының терлек тоту белән бәйле ышану, йола-гадәтләр системасында ислам диненең чагылышын ачыкларга тырышырбыз. Билгеле булганча, мөселман кешесе кайсы халык, милләт вәкиле булуына карамастан, “һәрбер гамәлен Аллаһ исеме белән башларга, һәрбер гамәлен Аллаһы тәгалә ризалыгы өчен кылырга һәм бары тик Аллаһы тәгаләгә генә ышанырга һәм сыенырга, ягъни шәригать кануннарын үтәп яшәргә тиеш. Шәригать – Корьән һәм Мөхәммәт пәйгамбәр сөннәте кушуынча яшәү тәртипләре җыелмасы, һәм бу кануннарга мөселман кешесе гомер буе таянырга тиеш” [3, б.10]. Хәзерге татарларның мал тотуга бәйле күп гамәлләренең билгеле бер өлешен Аллаһ ризалыгы өчен кылынучы гамәлләр системасы кысасына кертеп карап була. Моның шулай икәнлеген без 2015 елда оештырылган экспедиция материалларыннан чыгып дәлилли алабыз.

Апас һәм Әлки районындагы информантлар сөйләвенчә, мал асраган вакытта да, алар шәригать кануннарын истә тотып эш итәләр. Әлеге ислам диненә нисбәтле дип табылган гамәлләрне шартлы рәвештә 3 төркемгә бүләргә мөмкин. Мәсәлән, беренчесе мал белән эш иткәндә “Бисмиилләһи рахмани рахим” сүзен куллану. Информантлар аңлатуында “Бисмиилләһи рахмани рахим” дип әйтеп башлаган очракта гына Аллаһның ризалыгына ирешә аласың. Мөселман кешесенең “Бисмилләхи рахмани рахим” сүзен кычкырып әйтүе бу гамәлен Аллаһ ризалыгы өчен башкаруын раславы булып тора. Әлеге гыйбәрә Аллаһның кодрәтен һәм мәрхәмәтен таный һәм бу могҗизалы сүз һәр эш, һәр гамәл алдыннан әйтелә:

а) Көтүгә биссмилләһи рахманир рахим дип озатабыз (Дәүләтшина Суфия Хәнәфи кызы, ТР, Апас районы, Ябалак авылы); б) Хайван сатып алып кайтканда, бисмилла әйтеп, дога кылып абзарга җибәрәбез (Сафин Ильяс Хөсәен улы, ТР, Апас районы, Кече Күккүз авылы); в) Күз тиюдән бисмилла әйтеп саклыйбыз (Зарипова Сафия Заһидулла кызы, Әлки районы, Урта Әлки авылы); г) Көтүне һәрвакыт бисмилла әйтеп йөртергә кирәк (Азизов Миннәхмәт, Апас районы, Үтәмеш авылы, көтүче).

Халык ышануынча, “биссмилләһи рахманир рахим” сүзенең көче зур, бу сүз эш башлаганда, ягъни беренче кат көтүгә куганда һәм хайван сатып алып, абзарга җибәргәндә әйтелә, шул ук вакытта күз тиюдән, бәла-казадан да саклый.

Мөселман татарларының мал тотуга бәйле ислам кануниятенә утыртылган гамәлләренең икенчесе – сәдака бирү. Сәдака – ислам динендә ихтыяри рәвештә бирелә торган хәер, мөселман кешесе аны үзенең теләгенә һәм мөмкинлегенә карап бирә. Сәдака акча белән дә, ризык белән дә бирелергә мөмкин һәм ул ходай ризалыгы өчен бирелә” [8]. Апас һәм Әлки районы авылларында җыелган материалларда сәдака бирүнең безнең тема кысасына кагылышлы ике очрагын теркәдек:

а) Терлекләрне беренче тапкыр көтүгә куган көнне “хайваннар исән-сау йөрсеннәр, үзебезгә насыйп маллар булсыннар” дип көтү сәдакасы бирелә:

Хайваннарны көтүгә чыгардием дип сәдака бирү бар (Насрыев Гайнулла Нурулла улы, Апас районы, Кече Күккүз авылы). Көтүгә куганда көтү сәдакасы бирәбез, исән-сау йөрсеннәр диеп (Мөбәрәкшина Фәнзирә Борһан кызы, Апас районы, Олы Күккүз авылы). Беренче тапкыр көтү кугач, хайваннар исәнлеге өчен дип, мәчеткә сәдака кертәм (Шаһиева Ризидә Рөстәм кызы, Үтәмеш авылы). Көтү чыккан көнне сәдакасын бирәбез (Дәүләтшина Суфия Хәнәфи кызы, Апас районы, Ябалак авылы). Көтү чыккан көнне укый торган әбигә, исән-сау йөрсеннәр дип сәдака бирәләр (Шиһапов Сәмигулла Нотфулла улы, Әлки районы, Чиялебаш авылы). Көтүгә куганда аллага тапшырдык дип әйтәбез. Көтүгә чыккан көнне сәдака бирәбез (Миңгәрәева Гөлбану Сәлим кызы, Апас районы, Үтәмеш авылы).

б) Сыер бозаулар алдыннан, исән-сау котылсын дип сәдака бирәләр:

Сыер бозаулар алдыннан да, бозаулагач та, сәдака бирәбез (Бикмөхәммәтова Фәнзилә Газиз кызы, Апас районы, Югары Ындырчы авылы). Исән-сау бозаулагачтын да сәдака бирәм (Миңгәрәева Гөлбану Сәлим кызы, Апас районы, Үтәмеш авылы). Сыер бозаулаган көнне, укый торган кешегә сәдака бирәбез (Хәсәнҗанова Кадрия Вакыйф кызы, Әлки районы, Каргалы авылы).

Тупланган материаллардан күренгәнчә, сәдака бирүнең ике очрагы бар, беренче очрак – көтү сәдакасы бирү гадәтен без бары тик Апас районы авылларныда гына очраттык, ә сыер бозаулаганчы һәм бозаулагач, аллаһ ризалыгы өчен, һәр ике район авылларында да бирәләр.

Ислам дине кануннары белән бәйле тагын бер күренеш – Азан әйтү.

Аза́н (гарәп. أذان – хәбәр салу, игълан итү), мөселманнарны намазга өндәү. Риваятьләрдә бәян ителгәнчә, 622-23 елларда Мөхәммәд пәйгамбәр тарафыннан гамәлгә кертелә. Сөнниләрдә азан кабатланып баручы җиде өлештән тора. Намаз вакыты җиткәч, мөәзин тарафыннан – мәчет манарасыннан, кечкенә мәчетләрдә имам тарафыннан манарадан яисә мәчеттән әйтелә. Азанчы йөзе белән Мәккәгә (кыйблага) карарга, баш һәм имән бармаклары белән колак йомшагын тотарга тиеш. Азаннан соң ук намаз алдыннан әйтелә торган икенче чакыру (икамә) да шул ук өлешләрдән гыйбарәт. Азан яңа туган баланың уң колагына пышылдап әйтелә, шулай ук явыз рухлар борчыган кешене өшкерү өчен дә файдаланыла [5, 59 б.].

Апас районы авылларында беренче кат көтүгә хайваннарны куган көнне артыннан азан әйтеп калу гадәте һәм дога укып озату да бар: Беренче тапкыр көтүне чыгарганда артыннан барып азан әйтеп калабыз, исән-сау йөрсеннәр дип (Сафин Ильяс Хөсәен улы, ТР, Апас районы, Кече Күккүз авылы). Беренче кат көтүгә чыкканда әниләр, әбиләр, мулла дога кылып озаталар иде, исән-сау йөрсеннәр дип, үзебезгә насыйп маллар булсыннар дип (Хафизов Хәмит Хафиз улы, Апас районы, Югары Ындырчы авылы). Бу гадәт Апас районында теркәлде, алар ышануынча, беренче кат көтү чыккан көнне азан әйтеп калсаң, аның көче хайваннарны көтү кергәнче явыз көчләрдән, бәла-казадан саклап йөртәчәк.

Тупланган материалларны төркемләү барышында тагын бер гамәлне ассызыклауны кирәк таптык. Ул – Госел. Госел Ислам динендә билгеле бер тәртип буенча, бөтен тәнне юып коену. Госел коену өчен фарыз сәбәпләрнең берсе – бала тапканнан соң чистарыну. Әлки һәм Апас районнарында, информантлар белдерүенчә, сыер бозаулаганнан соң госел коендыралар:

Сыер бозаулагач, су алып чыгып өсләрен канат белән сыпырам. Госел коендырабыз дип әйтәбез (Бикмөхәммәтова Фәнзилә Газиз кызы, Апас районы, Югары Ындырчы авылы). Сыер бозаулагач, чүпрәкне юешләтеп, бисмилла әйтеп сыпырып чыгабыз(Хәсәнҗанова Кадрия Вакыйф кызы, Әлки районы, Каргалы авылы). Бозаулаганнан соң госел коендырам, башта бисмилла, аннан әлхәм, колһуалла, аннан аятел көрси укып коендырам (Хуҗина Сания Сәетдин кызы, Әлки районы, Түбән Әлки авылы). Шул рәвешчә, сыер бозаулаганнан соң, госел коендырып, сыерны пакьләгәннәр.

Тикшеренү эшләре барышында безнең игтибарыбызны тагын бер күренеш үзенә тартты. Ул – малларны күз тиюдән ислам догалары белән саклау. Күз тию турында Пәйгамбәребез (с.г.в.) хәдисләрендә болай диелә: “Күз тию дөяне дә үтерә, кешене дә кабергә кертә”. Апас һәм Әлки районнарында да хайваннарга күз тиюгә ышаналар һәм Аят әл-көрси, әлһәм, колһуалла, Нәс, Фәләкъ күз тиюдән саклаучы догалар дип ышаналар. Дога – дини, алланың барлыгына, берлегенә инанып ялварып, билгеле бер Коръән сүзләре белән әйтелгән мөрәҗәгать [6, 148 б.]. Мөселман кешесе һәрвакытта да Аллаһка дога белән ялварырга тиеш: Әгәр колларым синнән Минем турында сорасалар, хакыйкатьтә, Мин якын. Дога кылучы Миңа дога белән мөрәҗәгать итсә, Мин мөрәҗәгатенә җавап бирәмен диелә Коръәннең әл-Бәкара сүрәсендә [3, б.14-46]. Экспедиция оештырылган авылларда бу күренешкә нисбәтле түбәндәге мисалларны китереп була:

а) Хайваннарга күз тимәсен өчен 3 әлһәм, 7 я 9 колһуалла укыйсың 3 көн (Садретдинова Мәүлия Садретдин кызы, Әлки районы, Иске Чаллы авылы). Сыерга күз тимәсен өчен Нәс сүрәсе, Фәләкъ, Аят әл-Көрси укып сыптырып алам башларын, аркаларын (Сәмигуллина Зәйтүнә Хаҗиәхмәт кызы, Апас районы, Үтәмеш авылы).

Әлхәм, колхуалла сүрәләре терлекләргә исәнлек теләп тә укыла:

б) Терлеккә исәнлек теләп әлһәм, колһуалла укыйбыз (Насырова Рәмзия Галимҗан кызы, Әлки районы, Чиялебаш авылы).

Корьән 114 сурәдән тора һәм шуларның беренчесе “Фатиха” (Әлхәм сүрәсе) – Корьәннең беренче сүрәсе. Бу сүрә бөтен мөселман догаларының таҗы булып тора һәм бөтен мөселман йолаларын үтәгән вакытта

башкарыла.

"Аят әл-Көрси" аяте – Корьәннең иң олы аяте. Аяттә күп тапкыр кабатланган көрси сүзе аят исеменә чыгарылган. Бу исем Аллаһның бөеклеген һәм кодрәтен сурәтли. Пәйгамбәребез Мөхәммәднең с.г.в. хәзрәтләре болай ди: "Әгәр берәү иртәгесен "Аят әл-Көрси"не укыса, кичкә кадәр Аллаһы Тәгалә бу кешене җен таифәсеннән, ягъни барлык шайтаннардан саклар. Ә инде кичен "Аят әл-Көрси" аятен укып ятса, иртәгә кадәр җен таифәсеннән ерак торыр" [7].

Колхуалла (Ихлас сүрәсе) – Корьәннең 112 сүрәсе. Аллаһ бердәнберлеген, аңа тиңнәр булмавын раслаучы сүрә.

Фәләкъ сүрәсе – Аллаһ барлыкларның зарарыннан; вә әйләнә-тирәдәге караңгылыкның зарарыннан; вә сихер җәтмәләре коручыларның мәкереннән; вә көнчелек кылганда көнчеләрнең явызлыгыннан саклучы, сыендыручы.

Нәс сүрәсе – шөбһә салучының зарарыннан, бөтен инсаннарның илаһына сыенам. Ул зат җеннәрдән һәм адәмнәрдән дә булып, инсаннарның күңеленә вәсвәсә салыр.

Теркәлгән материаллардан күренгәнчә, бу аят-догалар терлекләрне күз тиюдән саклап та һәм хайваннар исәнлегенә дә кылына. Информантлар бу догаларны иң көчле догалар дип исәплиләр һәм бу догалар терлекләрне һәркемнең, һәрнәрсәнен зарарыннан, мәкереннән, көнчелегенгән коткаручы догалар дип санылйлар. Карап үткәнебезчә, совет чорында атеистик тәгълимәт өстенлек итүгә карамастан, халкыбыз ислам диненә таянган, ышанган, аның кануннарын үтәгән һәм киләчәк буыннарга да тапшырып калдыра алган.

Әдәбият

1. Gulnaz A.Talipova, Fleur F.Gilemshin, Fanzilya H. Zavgarova and Alsou D.Battalova. Motives of Islamic Culture in Tatar Folk Tales// The Social Sciences. – 2015. – Volume: 10.Issue Page No.: 2081-2084. http://www.medwell-journals.com/abstract/?doi=sscience.2015.2081.2084
2. Җәүһәрова Ф.Х. Халык традицияләрендә ислам дине чагылышын өйрәнү өчен сораулык/ Татарская фольклористика. Исследования молодых. Выпуск 6. – Казань: Ихлас, 2015. – 175 с.
3. Коръән аятьләренең татарча мәгънәләре. Бишенче басма. Төрле галимнәрнең тәрҗемәләре һәм шәрехләреннән файдаланып матбугатка әзерләүче Мөхлисулла угълы Рабит Батулла. – Казан: "Җыен" нәшр., 2012. – 791 б.
4. Мухаметшин Р.М. История ислама: учеб.пос. – Наб. Челны: "Духовно-деловой центр "Ислам Нуры", 2012. – 104 с.
5. Татар энциклопедиясе: 6 томда / Баш мөхәррир М.Х.Хәсәнов, җаваплы мөхәррир Г.С.Сабирҗанов. – Казан: "ТР ФАнең Татар энциклопедиясе институты" дәүләт учреждениесе, 2008. – 1 т.: А–В. – 720 бит, илл., карталар.
6. Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. – Казан: "Матбугат йорты" нәшрияты, 2005. – 848 б.
7. http://matbugat.ru/news/?id=12110
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D0%B0

Белов Евгений Валерианович,

старший преподаватель кафедры всеобщей и отечественной истории,
Елабужский институт К(П)ФУ,
г. Елабуга, Татарстан, Россия
e-mail: evbelov@kpfu.ru

УДК 297

МАРШРУТЫ РОССИЙСКИХ МУСУЛЬМАН-ПАЛОМНИКОВ В ЗАПАДНУЮ АЗИЮ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

ROUTES OF RUSSIAN MUSLIM PILGRIMS TO THE WESTERN ASIA IN THE LATE XIX - EARLY XX CENTURIES

Аннотация. Статья посвящена вопросам организации паломнических путешествий российских мусульман в Мекку и Медину. Отдельное внимание в статье уделяется маршрутам путешествий, а также способам передвижения как внутри Российской империи, так и за её пределами – в Центральной, Южной и Западной Азии.

Ключевые слова: паломнические путешествия, российские мусульмане, Российская Империя,